

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilir

YENİ SERİ — CİLT 1

SAYI 2 — Eylül - Teşrinisani 1929

BU SAYIDA

Ali Fuat	Rifat Sadık paşa
İsmail Hakkı	Vekayii Nakşi
Mahmut Kemal	Mehmet Ayetullah
Necibasım	Ş. Sami
Mehmet Behçet	Sinop kitabeleri
Necibasım	Türk matbaacılığı
Nahit Sırrı	Fransız seyyahları
Necibasım	Evliya Çelebi seyahatnamesi
Mehmet Fuat	Kitabiyat

İSTANBUL
LETAFET MATBAASI
1930

Ş. Sami

Ş. Sami bey merhumu son zamanlarda tanımakla müşerref olmuştum. Adımı sanını henüz Kuleli idadisinde talebe iken duymuş, eserlerini takdir etmiştim. Şemseddin Sami bey tabedilmeyen eserlerine şöyle imza atar: Ebu Ali Abdurrahman Şemseddin Sami.

Kızlarının ricası üzerine kendi tercümei halinin bir kısmını yazmaya başlamışsa da ikmal edememiştir.

Sami bey merhum eski Yanya vilâyetinin Ergeri sancağına tâbi Perderi kazasının bir nahiye merkezi olan Fıraşer köyünde doğdu. Kendi yazdığı tercümei halinde ebnayı fatihandan olduğunu kaydeder.

Sami beyin ataları olan Fıraşer beyleri Berat'tan oraya nakletmişlerdir. Ailesi Osmanlı hizmetinde bulunmaya heveskâr oldukları cihetle konaklarında daima bulundurdıkları hocalardan çocuklarının Arabî ve Farisî talimine dikkat ederlerdi. Sami beyin babası Fıraşer Beylerinden Halit beydir. Abdül bey, Şami bey, Naim bey, Mehmet bey atlı dört oğlu vardır. En büyük oğlu Abdül bey Arnavutluğun ihya ve istiklâlî taraftarlarının ileri gidenlerindendi. İşte bu münasebetle 1293 senesi Rusya ile edilen harp neticesi olarak memleketimiz inkisama uğratıldığı sıralarda Arnavutluğa ait olan İşkodra gibi yerlerin Karadağ hissesine ayrılmasını şiddetle düveli muazzama nezdinde protesto etmek üzere bir heyet teşkil etmiş ve kendisi bunlara baş olarak Berlin kongresinde Arnavutluk hududunun tashihine, yani oraların Osmanlı hududu içinde kalmalarına muvaffak olmuştu.

Abdül beyin bu muvaffakiyeti Osmanlılık lehine gibi görülürse de meselenin esası şudur: O vakit Osmanlı hududu dahilinde bulunan milletler nasıl olsa Osmanlılığın yıkılacağına kanaat etmiş ve hiç olmazsa o vakit kendilerinin istiklâllerini elde edebileceklerine inanmıştılar. Halbuki şu tefessüh eden hükûmetten ayrılan yeni bir millet idaresine geçerlerse artık o emele veda edilmek icap edeceğini takdir ederlerdi. Nasıl ki bu hesabın doğruluğu sonradan anlaşıldı.

Sami beyin diğer kardeşi Naim bey siyasetle uğraşmadı. Fakat Türkleri asla sevmezdi. Bu zat meclisi maarif âzasından iken Türklüğe

dair bir eserimin neşrine mümaneat edilmişti. Buna bir çare bulması için kendisine müracaat eyledim. Bana pek sert bir çehreyle: Artık Türklerden bıktık efendim diye cevap verdi. Naim bey Omirosun İlyaa'dasını Arnavutçaya tercüme ettiği gibi bir iki şiir mecmuası da vücuda getirmişti.

Fıraşer beylerinin çocuklarını Osmanlı memuru olacak bir surette yetiştirdikleri hakkında Sami beyin Kamusülâlâm'ında verdiği malumatın doğruluğu şu dört kardaşın dördünün de Türkçe tahsillerinin bulunmasile sabittir.

Samî bey 1851 Haziranının birinci günü Fıraşer'de doğdu. Babasının vefatından sonra Yanya'ya gitti; ilk önce ora medresesinde okuduktan sonra Rum müessesatından olan Zosimeon jimnazına yazıldı. 1871 de buranın tahsilini bitirdi. Bir yıl sonra da geldi, matbuat kalemine başkâtip oldu.

Samî beyin İstanbula gelişi takriben Nannık Kemalın Vatan yahut Silistre oyununun intişarı ve Gedikpaşa tiyatrosunda oynamasının men'i gibi hadiselerin çıktığı günlere tesadüf eder. Samî beyin bu vak'alarından müteessir ve Kemalın Vatan'ından müllhem olarak "Besa veyahut ahde vefa,, oyununu yazmış olduğuna şüphe yoktur. Samî beyin 1873te Hadika sermuharrirliği ile neşriyata başladığını Aşkura oğlu Yusuf bey Türk yılının birinci sayısında kaydediyor; Ebuzziya Tefvik bey, onu ben çıkar-dım derdi. Gazetenin ciddiliği birinci rivayeti teyit eder.

Ben 1293 senesi Ramazanında Şam askeri idadisinden İstanbula geldim. O zaman Hersek Bosna ihtilâlcilerine gazetelerde, resmî dilde eşkiya deniliyordu. Zannederim, bundan ilham alarak, adı bir şekavet hikâyesi kaleme aldım, ve adını Eşkiya koydum, işte iik eserim budur. Bunu ozaman şimdiki -şirketi mürettibiyye- matbaasının yerinde bulunan Vakit gazetesi mürettiplerinden Mihran efendi, zannıma kahrısa matbaa müdüründen gizli olarak tertip ve tab ile parasını aldı. O tarihlerde Sanayi mektebinden henüz şahadetname alarak ve sonra Balâ ricali mertebesine varan Sabahçı Mihran işte bu mürettipdir.

Samî bey o zaman Sabah'ı neşreliyordu. Bu gazetenin sahibi kılıksız, biraz aptal suratlı Papadopulos atlı bir rumdu. O zaman Mithat efendinin İttihad'ı, Ceridei havadis matbaasında at uşağı iken her nasılsa bir intiyaz alan Diyaribekirli hammal Filip'in vakt'i birer kuruşa satılırken daha küçük bir kıt'ada, fakat daha muntazam intişareden Sabah on paraya satılırdı.

Samî bey bu gazetenin başmakalesini yazdığı gibi (La Rochefoucauld) Laroşfuko gibi büyük fransız muharrirlerin eserlerinden tercüme olmak

üzere - şundan bundan - diye hikemi emsal, lâtifeler yazdı. Bundan dolayı Sami beyin adı: şundan bundancı Sami bey olmuştur.

Bosna - Hersek ihtilâlini Sırbistan isyanı takibetti; bu, Rusya harbini doğurdu, çıkan kaymenin onu bir liraya kadar düştü. İttihat, ihtiyariyle kapandığı gibi, Sabah'ta öyle oldu.

Sabah kapandıktan sonra Ş. Sami bey Tarabulusgarp'ta bir memuriyet almış, orada "Tarabulus,, adında Türkçe ve Arapça bir gazete çıkararak kendisine bir eğlence bulmuştur.

Sami beyin orada başına gelen bir hali kendisinden işittiğim gibi hikâye edeceğim:

Sami beyin aşçısı bir Tavşan almış. Akşama pişirmek için hayvanı kapı önünde boğmuş. Bunu gören halk heyecana gelmiş, Sami beye müracaatla aşçıyı koğmasını istemiş, o da aşçıya izin vermiş; vermiş değil vermeğe mecbur olmuş. Bunun üzerine aşçı yalvarmaya başlamış. Sami bey, git o heriflerin gönlünü al, iş olur biter demiş. Aşçı halka yalvarmış, yakarmış, gene efendisinin hizmetine girebilmesi için mücadele almış ama Tavşan boğmamak şartıyla.

Sami bey bir yıl kadar Tarabulus'ta bulunduktan sonra İstanbul'a döndü. Bu kere de Papadopulo'nun imtiyazındaki Sabah'ı yeniden neşre başladı. Kendisi başmuharair, mahut Mihran sermürettip ve matbaacı oldu. Sabah bu kere matbuat aleminde lâyık olduğu itibarı buldu. Sermürettip Mihran her nasılsa yolunu bularak serser Papadopulo'dan gazetenin imtiyazını üzerine geçirdi. İşte o günden itibaren Kayserili Mihran müretteplikten matbaa müdürlüğüne çıktı. Zavallı Sami bu düzenbaz, sahtekâr, ahlâksız ermeninin eciri hası oldu. Her ne yazdıysa Mihran onu bastı, parayı hep o topladı.

Sami beyin ilk ilmi eseri "Kamusu Fransevi,, dir. Ovakta kadar bizim gibi züğürt talebenin elinde aslen Kıbrıs hanedanı kiralısından, Beşiktaş Ermeni murahhasası Lüzinyan kalfanın, Türkcesi Lâtin harflerle yazılmış, Fransızcadan Türkçeye cep lûgatından başka bir merci yoktur. Daha evvel Hançerli, Bibanki, ve sonrada Malof lûgatları varsa da hacimleri büyük fiatları yüksek ve mevcudu azdı.

«Kamusu Fransevi» çok rağbet gördü. Fakat karşısına hayırhah iki maarif hay'eti çıktı: Mektebi tıbbiye, Mektebi harbiye.

Bunlar, kamusu eksik ve biraz yanlış buldular. Bu noksan Sami beyin Rum mektebinde okumasından Türkçe ıstılahları bilmemesindendi. Mesele Sami beye kadar intikal etiti: "Kitabın ikinci tab'ı yakındır. Nerelerinin tashihi lâzımsa bildirin, maalfatihar kabul eyler ve teşekkür ederiz,, cevabı alındı. Askerî müzeler müdiriyetinde iken vefat eden Ahmet Muhtar paşa ile bu makalenin muharriri kitabı baştan aşağı süzdük. Noksan ve

hatalarını bir cedvelde topladık, müellife gönderdik, ikinci tabıda Sami bey bizim cedvele kanaat etmedi. Eserin tamamlanması için sınıf arkadaşım Beğir Fuat beyin yardımına müracaat eyledi. Üçüncü defa tabıda müellif başka şeylerle uğraşmakta olduğundan bir daha tashih ve tabına, tercümedeki vukufu cümlemizin müsellemleri olan muharrirlerden Halit bey memur edildi.

Fransızcadan Türkçeye olan Kamusun bu kadar rağbet görmesi üzerine Türkçeden Fransızcaya bir Kamus yazılması lâzım geldi. Sami bey bunu da üzerine aldı. Türkçe için elde yalnız Vefik paşanın Lehçesi vardı. Bunda ise lisanı resmide kullanılan Arabî ve Fârisî sözler tamamen toplanmamış, yalnız halk diline geçenler kabul edilmişti. Türk kelimeleri ise “aile” halinde toplanmıştı. Bundan dolayı Lehçe’den istifade biraz güç olmakla beraber bunu kullanmaktan başka bir çare yoktu. İşte bundan dolayı, o zaman tabirince bir Osmanlı lügatı yapar gibi işe başlamak ve sonra bunu tercüme etmek lâzımdı. Bu müşkülü halletti, ve Türkçe gibi kelimeleri Avrupalılara okumak için bir de buraya mahsus bir Lâtin elifbası tertip eyledi. Kitabın beş on forması bu yeni Lâtin harfleriyle basıldı. Fakat bunu halk kabul edemedi. Her yerden yağdırılan itirazlar üzerine nihayet bu harflerin kullanılmasından vaz geçildi.

Bu ikinci Kamus umulan rağbeti görmedi. Ancak Sami’nin irtihalinden çok yıl sonra muharrir Kelekyan tarafından bazı ilâvelerle gene Mihran matbaasında tabedildi.

Sami beyin halkı Avrupa ilimlerine teşvik için tesis eylediği cep kütüphanesi de mühimdir. “Lisan”, ve “Gene lisan”, “İnsan”, unvanlı cüzûlerinde ilim noktasından insanlık ve lisan pekâlâ anlatılmış oldu. Fransızların linguistique dedikleri ilmin vücudunu Türklere ilk bildiren Sami bey oldu. Bu kütüphanenin neşrini Fransızların faideli kütüphane diye neşreyledikleri külliyyat ilham eylemiştir.

Sami bey “Hafta”, diye bir mecmua çıkardı. Fakat çok devam edemedi, sebebi ise Edebî olmaktan ziyade Fennî olmasıydı.

Sami bey Türkçede tenkit usulünü ibda eyledi; Cep kütüphanesinin bir cildi de nokta, virgöl ve sairenin lüzumundan ve nasıl kullanılacaklarından bahseder.

Sami bey hiç mektep kitabı yazmadı. Sebebi ise mektep kitabı kabul ettirmek için Ermeni kitapçılarıyla uyuşmak, daha yukarı memurların gönüllerini almak, gözlerini doyurmak lâzımdı. Sami beyse böyle düşüncelerden çok ırak ve yüksekti.

Bizde bugün matbu nüshaları bulunan Türk gramerinin ilk tabı olunanı Fuat ve Cevdet paşaların “Kavaidi Osmaniye”, altı müşterek

eserleridir. Bu kitap Fransız “jaubert „ ve İngiliz yahudilerinden Davids'ın : “ kitabı iltümnafti fi tahsili sarfı nahvi Türkî, adlı eserlerinden mülhem olarak yazılmış, yalnız kelimelerin taksiminde beş nevi kabul edilerek gayri munsarıf kelimeler “Edevat, deye bir araya toplanmış. Bundan sonra 1290 senesine doğru Nuri isminde bir zât Türk sarfını tamam Fransız gramerine göre fasıllara ayıran ufak bir risale neşretmiştir.

Sami bey dilin anasını, tetkikinden hasıl olacak neticede arama gibi ilmi bir yol tutmanın lüzumunu göstermek için bir “ sarfı türkî, neşreyledi. Bu kitapta taksimatın hususiliğinden başka bir de isticak bahsi vardır. Bu ise dil okutma yolunda pek kuvvetli bir adımdır.

Gerek Ahmet Rasim ve gerekse makale sahibi, Sami beyin çizdiği yolu tuttuk. Bizden sonra Hüseyin Cahit bey Fransız gramerini meşkedindi.

Sami bey Arabi talimini asrileştirmek maksadile bir “Tasrifatı Arabiye „ risalesi ortaya koydu. Sanırım bu eseri, başı sarıklılar hiç görmediler.

Fransızcadan tercümeğe rehber olmak için Robenson hikâyesini nokta ve virgülleri ile aynen tercüme etti. Bu meşhur hikâyenin vak'a nüvis Lâtfi efendi tarafından neşrolunmuş bir tercümesi varken, Sami'nin şu ikinci tercümeden maksadı, genç mütercimlere yol göstermekten başka neye atfolunabilir?...

Sami bey böyle ufak tefek şeylerle uğraşırken millete bir büyük hizmet emeline düşmüş, tabii Mihran'a işi açmış. Mesele bir Kamusulâlâm ve ondan sonra bir Kamusu Ulûm vücuda getirmekti.

Zannıma göre Sami'nin böyle bir yük altına girmek isteyişinde başka bir maksadı vardı: İsteddiği gibi kendisine ve ailesine bir yuva!.. Çünkü Mihran o tarihlerde biri kendi nefsi nefisine, diğeri matbuat müdiri olan Hıfzı beye Erenköyünde iki köşk yaptıırıyordu. Kamusulâlâmın beher formasını üç liraya yazmaya başladı. Araya bir aralık merhumun hastalığı girdi, nihayet eser altı ciltte bitti.

Sıra Kamusu Ulûma gelmişti. Fakat kurnaz Mihran böyle muazzam ilmi bir eserin Kamusulâlâm gibi sürülemeyeceğini hesap ediyor, ipe un seriyordu. Bir gün İkdamcı Ahmet Cevdet bey, Sami beyi elde etmek istedi. Mihranla ikisi arasında bu bir mesele oldu. Nihayet kamusu ulûm Mihran hesabına yazılmak şartile, Sami beyin Cevdet bey hesabına bir kamusu Türkî yazabilmesi suretile mesele hallolundu. Ahmet Cevdet bu kitabın formasına beş lira verdi. Sami bey de borç harç Erenköyünde kendisine göre yapmaya başladığı Lâşkünün binasına devamdebildi.

Kamusu Türkî Vefik paşa Lehçe'sinin özel bir tarzda tertibinden, edebiyatta kullanılan kelimelerin ilâvesinden, arapça ve acemceden

yazılarımıza sokulmuş bir çok kelimelerin yerlerinde lüzumsuzlukları göstermek ve her kelimenin ıstikakı kaydedilmek suretile vücuda getirilmiştir. Hele mukaddimesi Türkçenin pek mahirane yazılmış bir müdafaanamesidir.

Ş. Sami bey Kamusu Türkiden evvel “Baki,, hakkında küçük bir eser yazdı. Bunda Baki’yi tetkik ve tenkit eyledi. Bu suretle İstanbul matbuatının edebiyat sahasında yıllarca süregelen ve hiçbir zaman neticelenmeyen edebiyat münakaşasının nasıl yapılması lâzım geleceğine dair o vaktin gençliğine bir ders verdi.

Sami bey Aleksandr Dümanın “Üç silâhşorlar,, ını temamilen, “Hügo,, nun Sefiller’ini yarıya kadar tercüme ettiği gibi daha bir iki roman da tercüme eylemişti.

Şunu da ilâve edeyim; Sami bey ilk eser olarak rumcadan tercüme eylemiştir.

Sami bey Kamusu Türkiden sonra Avrupa usulünce bir de Kamusu Arabî neşrine başladı. Bunun tab’ına kurnaz tabiler yanaşmamışlardı. Kendi masrafı ile bu işe başladı. Umduğu râğbeti göremediğinden az sonra bırakmaya mecbur oldu:

Ş. Sami, bilmem ne maksatla bir de **هت الرحام في نثر الاسلام** diye Afrikada İslâm dininin terakki ve intişarına dair Arapça bir eser neşretmişti. Bu dinî teşebbüs alâkadar olmaları lâzım gelen softalar üzerinde bir tesir gösteremedi.

Kamusu Arabîyi neşrederken bir de Kuran tercümesine kalkıştı. Şeyhülislâm kapısındaki tetkiki masahif hey’eti bunun aslâ caiz olamayacağına karar verdi. S. Sami’nin eserlerinin bir cetvelini zirde dercettim.

ŞEMSETTİN SAMİ BEYİN YAZILARI

Gazetecilik sahasında:		Tercüme:	
Hadika	(1873)	Tarihi Mücmeli Fransa	(1873)
Tarabulus	(1874)	Galate	(1874)
Sabah	(1875)	İhtiyar Onbaşı	(1874)
Tercümanı şark	(1878)	Şeytanın yadigârları	(1879)
Aile	(1881)	Sefiller	(1881)
Hafta	(1881)	Robenson	(1886)

Taaşşuki Telat ve Fitnat (1873)

Cep kütüphanesi: İlk yazısı

Gök (1880)

Yer (1880)

İnsan (1880)

Emsal (1880)

Medeniyeti İslâmiye (1886)

هفت الرحام في نشر العلوم (1886)

Hurda çin (1886)

Gene İnsan (1887)

Lisan (1887)

Letaif (1887)

Usulü tenkit ve terkip (1887)

Esatir (1895)

Kadınlar (1895)

Temsil:

Seyyit Yahya (1876)

Besa (1877)

Gâve (1877)

Ders kitapları:

Yeni usul elifbayı türki (1895)

Yeni usul sarfı türki (1895)

Küçük elifba (1888)

Kavaidi sarfiyei arabiye (1888)

Kavaidi nahviyei arabiye (1888)

Tasrifatı arabiye (1888)

Tatbikatı arabiye (1902)

Kamuslar:

Kamusu Fransevi

(Türkçeden Fransızcaya) (1884)

Küçük kamusu Fransevi (1888)

Kamusu Arabi (1898)

Kamusulâlâm (1899)

Kamusu Türki (1901)

Kamusu Fransevi

(Frasızcadan Türkçeye) (1902)

Müntehabat:

Bakî'nin eş'arı müntehabesi (1902)

Ali bin Talibin eş'arı mün-

tehabesi (tercüme ve şer-

hiyle (1903)

Gayrı matbu âsar:

Kudatku Bilik (Vamberi 1870)

Metni tercüme ve havâşiyi havi.

Orhon abideleri (Metni tercüme

şerh ve mukaddime).

Zübdei şahname (Devri hurafati

pişdadyan) müntehabat - Yalnız

metin.

التممة الزكية في اللغة التركية

كتاب معققات السبع (Metni

arabi - istinsah).

Lehçei türkiyei memaliki Mısır.

Ben Sami ile nasıl tanıştım?

Gazete okumaya başlayalıdanberi Sami'nin bütün eserlerini okumuş, mesaisini takdir eylemiş idim; kendisile görüşmek nasip olmamıştı.

Mihran Kamusu Ulûm neşrinden vazgeçmiş, Sami bey bu kadar yazmaktan halsiz düşmüş, köşküne çekilmeye mecbur olmuş, zaten sansör belâsından da yazı yazmak imkânı kalmamış idi.

Fakat İkdâmcı Ahmet Cevdet bey gazetecilikten başka bir de kitapçılıktan kâr tadı duymuştu. Bunda haklı idi de.

312 de aklıbaşında bir imtiyaz sahibi ve sermuharirinin idaresinde bir "Türk gazetesi", olarak çıkmaya başlayan İkdâm tabii Mihra'nın

Sabah'ına rekabet edecekti. İşte Mihran bu rakibi henüz başlangıcında öldürmek istedi. Bir gün bakarsınız İkdam çıkmamış! Ne olmuş diye sorarsınız, makinesi bozulmuş. Halbuki İkdam'ın makinesi o vakit gazete makinelerinin en yeni ve en iyisi. Bir kaç gün sonra gene görürsünüz, İkdam çıkmamış! Ne olmuş, sahifaları makinaya götüren hamalın ayağı kaymış, sahifalar darmadağın olmuş. Hep bu kazalar Mihran'ın tertibi ile kasten oluyordu. İşte bundan dolayı İkdam masrafını koruyamaz bir hale gelmiş idi. Merhum Ahmet Mithat Efendi ile eski eserlerin neşri hakkında bir bahis açtım. Neticede "Mevzuatülulûm,, un, yani bir Türk Ansiklopedisinin İkdam tarafından neşri takarrür etti.

İkdam idaresi kitabın iki cildine birer mecidiyeye abone yazmaya başladı. Abone olanların atlarını gazetenin ilk sahifasında neşrediyordu. Günde on beş yirmi abone bulunuyordu. Buda İkdamın masrafını hafifletiyordu. Arkasından bir de Ermeni patırdısı çıktı, bu da Mihranın müşterilerinden bir büyücek kısmını İkdam'a getirdi. İkdam idaresi gene benim tavsiyemle meşhûr Türk seyyahı Evliya Çelebinin seyahat-namesinden 6 cildini de neşredebildi.

İşte bu gibi neşriyattan faide gören Ahmet Cevdet bey bir Kamusu ulûm neşri hevesinden vazgeçememişti. Ozaman İstanbul'a gelen merhum Emrullah efendi başmuharrir sıfatile idare edecek, hariçten benim gibi muavinler de imzasız yazacaklardı. Yani, ozamanın çok korktuğu "İçtima ve İştirak,, olmayacaktı.

Emrullah efendi ilk önce halkın zihnini edebî bir esere yatırmak için İkdam'la uzun uzun makaleler neşrine başladı. Bahsi kızıştırmak için zan iderim, Sami beyin daima yazdığı "Hangi,, nin imlâsına sataştı.

Bu münasebetle uzamak istidadı olan bir bahsi kapamak için Sami bey beni hakem gösterdi. İki tarafın kabulü üzerine yazdığım bir makalede Türkçede esasen (H) bulunmadığını isbat eyledim. Bu suretle (Hangi) nin Sami beyin kabul ettiği imlâda yazılması lâzımı-geleceğini kabul ettim.

Cevdet paşazade merhum Ali Sedat bey bir gazetede "Büyük bir keşif !,, diye hükmümü alkışladı, Emrullah efendi sesini çıkarmadı. Sami bey hususî bir mektupla bana teşekkür etti; görüşmek arzusunda bulunduğunu da ilâve eyledi. Velet çelebi ozaman Erenköyü'nde oturuyordu. Sami beyin köşkünü ondan öğrendim, kalktım ziyaretine gittim ve pek hoşlandım.

Sami bey rahatsızlığından evden çıkamıyor, fakat sırf memleket irfanı için kendi kendine çalışıyordu. Elinde uğraştığı ve Vamberi'nin Kudatkubilik'idi. Sami'ye dedim ki Vamberi burada kolayına gelen yerleri okumuş, eseri yarım yamalak tercüme etmiştir. Bunu Radlof

tamam okumuştur. Okumak hususunda Vamberi'ninki Türklüğe daha uygun ise de Radlof tamamdır. İsterseniz size onu getireyim. Memnun oldu. Köse Raif paşanın oğlu Fuat beyde Radlof'un bütün eserleri vardı. Kudatkubiliği aldık birlikte Sami beyin ziyaretine gittik. Ben de yanıma vaktile Türk murahhaslığı sıfatile İstokholm müstasrikler kongrasına giden merhum Ahmet Mithat efendinin bana verdiği Orhon kitabeleri hakkındaki kitabı birlikte götürdüm. Bu kitabı, o kitabeleri halleden M. Tomsen Mithat efendiye hediye etmiş idi. Efendi bunun ehemmiyetini takdir etmemiş olacak ki bana vermeye kıymıştı. Ozaman bunun tercümesine imkân olmadığından "En eski Türk yazıları,, deye elifba kısmını tercüme ederek İkdâm vasıtasile "Girit felâketzedelerine,, iane eylemiş idim. Sami bey bunu pek ziyade beyendi ve uğraşmaya karar verdi. Fuat beyden de Radlof'un tercümelerini aldı, ikisinden istifade ederek kendisince bir eser vucûde getirdi.

Zavallı Sami günden güne düşüyor, halsiz kahyor, çalışırken kendisini mütemadiyen kıvrandıran siyatik rumatizmasının vecalarından kurtulmak için bacağına morfin şırınga ediyordu. Bunu işidenler merhumu "Morfinoman,, zannederler ve yanırlardı.

Orhon kitabeleri bittikten sonra başka birşey bulmamı rica eyledi. Kendisine Maarif memurlarından merhum Mustafa bey tarafından neşredilen Endülüslü Ebu Hayyanın كتاب الادراك في ساه الادراك Leydin'de M. Hutsma tarafından tabolunan "Tercümani Türki,, ile Bayazıtta Veliyuttin efendi kütüphanesinde tarafımdan keşfolunan müellifi meçhul التمهذ في اللغة التركية adlı yazmayı ve Radlof'un neşreylediği "Codex Konankusin,, kitabını takdim eyledim.

Bunlar hep Kıpçak Türkçesinin birer lûgatı idi. Sami bey bunların hepsini bir araya toplayarak bir kitap yaptı. Yazık ki işte bu eser Sami'nin son eseri oldu. Merhumdaki gayreti görmeli ki bu kitabın sonunda iki kelimesini yazacak iktidarı kalmayınca kadar uğraşmış ve didinmiş. Merhumun muhterem yadigarı Ali Sami bey bu eseri bana getirdi. O iki kelimeyi ben ilâve ettim.

İşte şu büyük adam 1904 senesi 18 Haziranında irtihal eyledi. Cenazesinde pek çok kadir bilenler bulundu. Ziyade teessürümden çok ağladığımı gören İkdâm'cı Ahmet Cevdet bey bana o koca elile bir tokat aşketti; gözlerimin yaşlarını o acı bastırdı. Cenazede bulunanlardan yalnız "Rif'atlu,, lâkabını haiz olanları" adlarının gazeteye geçirilmesini Ahmet Cevdet bey emretmişti. Ben ise kolağası ve fütüvvetli olduğumdan bittabi açıktâ kaldım, işte o vakit Binbaşı olmadığımı yandım!

Ş. Saminin yaşayışı : Sami bey muntazam çalışır, muntazam yaşar, nezafetine dikkat eyler idi.

Sami beyin evinde nezafet yolunda idi. Saminin hayatta intizama dikkatini gösteren hadiselerden birisi arasında hastalandığı cihetle neşri uzunca süren Kamusülâlâm'ı aynı büyüklükte kesilmiş kâğıtlar üstüne yazması ve bunlara koyduğu numarayı asla bozmadan on bin bu kadara kadar muntazaman takip ettirmesidir. Kamusülâlâm'ın tabı bittiği zaman gazeteler bunu bir hadise şeklinde ilân etmişlerdi.

Kudatkubilik ve Kıpçak lûgatı da iptida müsvedde halinde vücade getirildikten sonra muntazam defterlere geçirilmiştir.

Sami beyin yazısı adeta muntazam bir nesih kırması idi. Gayet okunaklı ve muntazam idi.

Yazılarını matbaaya böyle intizam ile veren bu koca muharrir mürettepleri çok memnun etmiş idi. Kamusu Türkiyi baştan nihayete kadar tertip eden mürettip Nail efendi: "Ben böyle muharrir görmedim, yazılarına birşey ilâve etmez, şayet bir kelimenin çıkarılması lâzım gelirse, yerine o kelimenin boyunda başka bir kelime kor,, derdi.

Sami'nin ailesi. — Ş. Sami vefat etti ama ailesinin de hali berbat oldu. Henüz tamamlamamış bıraktığı köşkünü Emniyet Sandığı sattı. Bir zevce, iki kız, iki oğul, bir yeğen, bir damattan mürekkep olan bir aile zavallı Sami beyin bıraktığı itam ve eramil maaşile geçinemezdi. Sami bey Trablus'tan avdetinden sonra 1880 de Teftiş Askerî komisyonuna ikinci kâtip, bir müddet sonra beş bin kuruş maaşla oraya başkâtip olmuştu.

Kendi yetiştirmesi olan Mihran bastığı Darüşşafaka kitaplarını çalmakla, gazetesine havadis toplamak için icabeden kimselerin en hayvanî hislerine hizmet etmek gibi insanîyetin ikrah eyleyeceği her şenaati icradan geri kalmamış, devlet rûthelerinde Sami beyden yukarı geçmiş, servet hususunda ise — Diran Kelekyanın rivayetine istinaden söyleyorum — Patrikhaneye yüz bin altın teberru etmiştir!

Ş. Sami beyin itikadı. — Ş. Sami bey müslüman ve Bektaşî bir ailede doğmuş idi. Fakat Sami gibi okumuş bir adamın Bektaşî kalacağını kimse kabul etmez ve netekim merhum Bektaşî değil idi.

Sami bey tam manasile bir hekim, bir filozof idi; o zaman İstanbul'a çokça gelen sosyalist kitapları kendisini o akideye celbetmişti.

Sami bey ilk önce Kadiasker Edremi'tli Sadettin efendinin kızı ile evlenmiş ve bundan iki kızı ile Ali Sami ve Sadi isminde iki oğlu dünyaya gelmişti. İşte dört çocuğunun dördü de garp terbiyesi almışlar; Fransızca, Almanca tahsil etmişlerdir. Bu çocukların anneleri de vefat ettikten sonra tekrar tevhül ederek bir oğlu daha olmuştu.

İşte Dilimize, Maarifimize, unutulmaz hizmetlerde bulunan Sami

beyin hayatını bildiğim kadar tafsil ettim. Kitaplarını mütelea ve tenkit etmek benden sonraki nesle düşer. Her halde merhumun hatırası önünde hürmetle diz çökerim.

Bu tercümeihalin yazılışına yardımından dolayı merhumun kermeleri Samiye hanımefendiye şükran borcumu alenen beyan eyliyorum.

NECİP ASIM